

սում է ժողովուրդն այսպիսի զէպքերում: Բաժանուելիս եթէ ծնողները կամ միայն հայրն կենդանի է, առ իրեն բաժին վերցնում է որքան կամենում է, որը սրա մահից յետոյ գարնեալ բաժանում է եղբայրների մէջ, եթէ իհարկէ առանձին է ապրել, իսկ եթէ մի որդու մօտ է ապրում, մնում է նրան: Եթէ կենդանի է միայն մայրը՝ նրան մաս չեն հանում, շատ շատ մի կով, երկու ոչխար ապրիս են այն եղբորը, որի մօտ մնալու է մայրը:

ՀԻՆԱՅԻՆԹԻՆ ԵՆ ԲԺՅԱԻՆԹԻՆ.

Ախալքալաքի գաւառը Կովկասի ամենաառողջաբար գաւառներից մին է համարւում: Մաքուր ու փոշուց ազատ օդն և արագ շնչելու կարևորութիւնը շատ լաւ է ազդում թէ առողջների և թէ հիւանդների վրայ: Շատ օրինակներ ցոյց են տուել, որ ժանտաջերմ (Malaria), ջրդրուկ, թոքային և սակաւարիւն հիւանդութիւններից ամենջուղներն այստեղ արագութեամբ լուանում են:

Բնակիչների մէջ տարածուած հիւանդութիւնների մեծ մասը յառաջանում է զլխաւորապէս ապրելու եղանակից և ազիտութիւնից: Եւ միայն շատ փոքր մասը կարելի է վերագրել կլիմայի ազդեցութեան, աշխատութեան պայմաններին, ժառանգութեան և պատահական զէպքերին:

Գիւղացիների բնակարանները, որ գրեթէ բոլորովին զբրկուած են լուսից և պարունակում են անասունների զեքից շոգիացած գազեր ու մեծ քանակութեամբ անխաթիւ, տհաճին ազդեցութիւն ունին բնակիչների առողջութեան վրայ: Բացի թթուածնի պակասութիւնից յառաջացած գնատները, այդ խոնաւ, գետնափոր բնակարանները սաստիկ նպաստում են հազար ու մէկ մանր օրգանիզմների յառաջացման:

Աերջին խօշերայի ժամանակ այս գաւառում անհամեմատ քիչ զօհեր եղան, իսկ հինգ տարիների ընթացքում սո-

վորական ծաղիկ, կարմրուկ և կոկորդալին հիւանդութիւններից մեռել են.

	ծաղիկ.	Կարմրուկ	Կոկորդի հիւանդ.	% բոլոր բոլորը	% մեռածն. մեռ.
1885 թ.	22	412	362	796	48
1886 »	12	27	165	204	22
1887 »	601	9	116	726	42
1888 »	171	6	112	289	25
1889 »	18	4	195	217	21
Ընդամենը՝	824	458	950	2232	85

Հետևապէս՝ վերոյիշեալ հիւանդութիւններից մեռնողների ամբողջ, առաւանդելով ըստ տարիների 21 և 48 մէջ, հինգ տարիների ընթացքում միջին թուով տալիս է 35⁰/₀, այսինքն բոլոր ննջեցեալների երրորդ մասից աւելի:

Առաւելապէս հասակաւորներին բռնող վարակիչ հիւանդութիւններից ուշադրութեան արժանի է գլխաւորապէս ձմեռը և քարնան տարածուող թոքերի կրուպազ (крупозное) բորբոքումն և սրտայնի վարակիչ ախտ: Առաջին մասին հիշա տեղեկութիւններ չկան, իսկ ախտով հիւանդացել են 1889 թ. 13 և մեռել 2. իսկ 1890 թ. 18 և մեռել երեքը: Միւս հիւանդութիւններից աւելի տարածուած է բորբ:

Ամբողջ գաւառի հիւանդների մասին պաշտօնական տեղեկութիւններ չկան, իսկ քաղաքում 1889 թուին եղել են 411, սրտնցից մեռել են 27, իսկ 1890 թ. 491, սրտնցից մեռել են 59 ¹⁾:

Թէ քաղաքում և թէ գաւառում ոչ մի հիւանդանոց չկայ, քաղաքում կայ միայն մի գաւառական և մի զինուորական բժշկի: Գիւղացիներն գլխաւորապէս բժշկուում են տափրիչների և պառաւ հէքիմների ձօռ: Միևնայն ժամանակ, հաւատարմով նախաազրին, բժշկներին այնքան նշանակութիւն չեն տալիս: Եթէ հիւանդութիւնը երկար է տևում, ուրախանում են և այդ համարում են հիմնովին առողջանալու միջոց, իսկ եթէ կարճ միջոցից լուանում են,

¹⁾ ИСТОЧНИКИ. АЗНАНА. ԴԵՍԻ.

վախենում են, թէ մի գուցէ Հիւանդութիւնը մարմնից գուրս եկած չլինի և ստատութեամբ նորոգուելով մահ պատճառէ:

Ամենամեծ խնամքը կալանում է նրանում, որ երբ Հիւանդը մի բան է ցանկանում ուտել, անշուշտ զանում ապիս են: Հիւանդի ուտելու վերաբերութեամբ ունեցած այս ցանկութիւնը կոչում են կամակ:

Ճաղովուրդը երևակայում է Հիւանդութիւններն որպէս փոքրիկ էակներ, գլխներին եռանկիւնաձև ուղլըլիկ գլխարկ ծածկած: Անոններին երեք, կանաչ, կարմիր և սև ճիպոտ բռնած: Առաջնորդն ստանում է Ասածուց մի տետրակ, ուր նշանակուած են լինում Հիւանդացոյնների և մեռնողների անունները և որանք նույնիսկ այդ տետրակին՝ կանանչ ճիպոտով խփում են նրան, ով գտաապարտուած է կարճատև Հիւանդութեան, կարմրով նրան, ով պիտի երկար ծառայէ անկողնին և սևով նրան, ով պիտի մնա թաքով սաէ այս աշխարհին:

Սրանց մասին բազմութիւ պատմութիւններ կան, որոնցից լիշենք զանէ մինն այնպէս՝ ինչպէս պատմել են:

ՅԱՆՈՒՆՔ.

Ցուկը թո՛վ զլին կերթան մէ քաղաք՝, որ մարդիկը վերին հիւնդցնեն, վերին սաղցընեն, վերին ա մեռցընեն: Աստուած ստանց մէ դաւթար՝ կուտայ, ու կըտէ կը թը՝ ասոր աշեցէք, վերն որ մեռնելու է՝ մեռցուցէք, վերն որ հիւնդնալու է՝ հիւնդցուցէք ու սաղցուցէք:

Ասոնք զիլին զըյնին ճամփայ, գուգան մէ գիւղ օվամ: Ղախա անցած զլլի, անօթենան կը: Անօթենան կը՝ կըսեն իրարու թը՝ թնշ լնենք, անօթցանք: Աերմը կըտէ կը թը՝ գուք իտանդ կէցիք, ես էրթամ ինի չոպնէն մէ օշխար՝ բերեմ, ուտենք:

Կերթայ չոպնին քովը, կըտէ. մարկ, չոպան:

Ան ա կըտէ. մասու բարին, սիպարու:

Կըտէ. մեծի մէ օշխար՝ աու:

Չոպանը կըտէ. մնշք, զուն վե՛ղ էս որ:

Կըտէ. մե իերմն էմ, որ մարդու բռնեմ՝ օխաը տարի խելըը գըլթիը չի գայ:

—Է, կըտէ, ես ասոր գեղը գիտեմ:

Ինչ է:

—Կը կըթեմ, կըտէ, օշխրին կաթը, կըղնեմ գիշերը աստղը, աստու խմեմ սաղնեմ կը. էլ բեղնէն վախ չունիմ, ինչք տամ:

Ջերմը տեսնի Կօր հնարը գիտէ, թողնէ դուզայ ընկերասնցը բոզը:

Կրտն. Վնչք չըբեր օշխարը: Ջերմն ա կըտէ կը թը' հնարը գտաւ' շատեց:

Ծռն վարձաւքը կըտէ. Վեցիք, ես էրթամ բերեմ:

Գեղէ կ'երթայ չապնին բոզը, կըտէ. Վարն, չապան:

—Եստա բարին, ախպար, կըտէ չապանը:

Կըտէ. Վապան, օշխարմ' տա մեղի:

Կըտէ. Ինչք, գուն վեզ էս օր:

Կըտէ. Ծա վարձաւքն էմ, մարդու օր բռնեմ անբան սայրխարմիչ (գառանցի) կ'ենեմ, օր տեղէն կը փախցընեմ:

Չապանը կըտէ. մա հէշ, ես գեղը գիտեմ:

—Ինչն է, կըտէ Գերմը բերանը ծակոյ:

Վերանկնեքս բոզն հեա կը կտանեմ, օսկիս տաք Զուրը գնեմ կը, գրառ ա բան կ'առնեմ, կսկումեմ' քրանիմ կը. զլիմ բոզի, տեսնիմ ալ Բն զրտի Ընես:

Վարձաւքը աղկիի պէս ես գառնայ դուզայ ընկերասնցը բոզը: Ընկերասնցը հաջընեն կը թը' մը է բերածա: —Է' Բն Ընեմ, կըտէ, բոփակ օլիմ անմէն բանին գեղը գիտէ:

—Վեցիք, կեցիք, կըտէ եանիզարան (ժանտախա), ձեր ձեռքէն բան չի գայ, անեւք ես ինչդ կը բերեմ:

Քիւժ' իջի, կըտնէ էն էրկուսը: Արիկ գեղէ կ'երթայ. Վարն չապան, կըտէ:

—Եստա բարին, Բն չապան:

Վէ օշխարմ':

—Ինչմն ինչն էր, բեղի օշխար, գուն վեզ էս օր:

Ծա եանիզարան էմ, աստուտ բռնեմ' իրիկուան տանիմ կը, իրիկուան բռնեմ, աստուտուն տանիմ կը:

—Է, էա լա չեղաւ, կըտէ չապանը, առ, առ տաք, չապն Բն: Ձոկէ մէ զըսըր օշխարմ' կուտայ կը:

Վարկէ, չապէ տաաջ բնի, կըտէ եանիզարան:

Չապանը չարասըզ չապէ զընի կը տաաջ, աքըսըսընէ տանի կը:

Վեւեք, ինչդ բերի, վերստմ' հեռուէն հուայ կը եանիզարան:

Ցախը ուրախան կը, վազկն կը գէմ:

Չապանը բերէ օշխարը վար կը գնէ, կըտէ. Է՛ ախպարեք, օշխարս տաք տաք, հեշ չէ բուէ թը' զըթմէ վեզ էր:

Անեւ ա կըտնէ թը' մեղք ցուրն Ընք, պիտի էրթանք այնի բազալը, Եստուած այսի գալթարը տաւիք է մեղի, օր աշննք, վեր

մարդն որ մնացընկու է՝ մնացընկնք, փքն որ հիւնդցնկու է՝ հիւնդցընկնք:

— Հօրերուս հագուն, հըլլ մէմ՝ ալէք, ես ա կան խի գաւթքին մէջը:

Ցուերը կառնեն գաւթարը շորանն, շորանն, կառնն օր՝ նէա մնա-
նողներուն օրին մէջ կայ, նէա հիւնդցողներուն, կրանն. «Շաղան, գու-
նկառ խի գաւթքին մէջը, նէա հիւնդնառ պար, նէա մնանք»:

«Որ առաջն է, ես ա իմ օշխարս չեմ տայ մեզի՝ տեսնիմ թնշ
պըտի էնէք, կըսէ շաղանն ու փերցնէ օշխարը փախի կր»:

ԺԱՂԱՐԴԱԿԱՆ ԴԱԿԱՐ.

Հարինդ.

Ժողովրդի նախապաշարմամբ հարինդ (խաբրուի, սալում) են ընկ-
նում, երբ աղօթքինի գաւառ է ծնում, ուստի և ընկնելիս անիծում են
անդայտ, գուցէ և գայութիւն չունեցող աղօթքինի գաւառին:

Առաջնանայու համար խնչում են մի կտոր շորի մէջ, փքան աղ
ցանում, մի քանի կաղէկ կամ մի ուրիշ բան դնում մէջը և ձգում փո-
ղաց: Ով որ փերցնէ այդ՝ նա կստանայ հարինդ, խի առաջինը կը լա-
ւանայ:

Հարինդ ընկած երիտաներն առում են ընկերներին. «Ըստ հոգ,
հոգ: Եւ եթէ մինն ալ՝» ու կը պատասխանէ. «Սալումս քեզի փախ»:
Եւ «բանով» իրը. հարինդը կը փոխուի միւսին և ինքը կ'առաջնանայ:

Հարինդը իրենց շփոթուելու համար հարինդ ընկածին պատահե-
լիս առում են. «Շաղլէն գուգամ, զրիս ալըրոտ է»:

Դիխացաւ.

Թայ քաթանի վրայ քաշում են գլղնուզի (հուն) կամ նանճուզի
պատտեղ և կամ աղով սփռ կապում նախաին:

Ճակատից արին են տանում:

Քիթը քացախ քաշում:

Գլխին օղի են ածում և արորում:

Փորացաւ.

Խուփը տախանում և շորի մէջ փաթաթած դնում են փորին:
Աւելուիչ խաշում փորին են քաշում:

՝) Տրոյ Թաղամասերինց աղակ է „La Rovan des Traditions Populaires“ ՝
1893 թ. № 2 մէջ: